

1.3.6 Rovnoměrný pohyb po kružnici I

Předpoklady: 1110, 1305

Pedagogická poznámka: Na začátku jsem předpokládal, že rovnoměrný pohyb po kružnici je možné probrat za jednu hodinu (díky analogii s běžným rovnoměrným pohybem). Ukázalo se, že množství nových písmenek a vzorečků (z nichž většina nových není, ale žáci to takto neberou) je v této rychlosti pro žáky nestravitelné.

Opakování z minulé hodiny: Pohyb po kružnici měříme pomocí úhlu otočení φ , který měříme v radiánech. Pro dráhu pohybu pak platí jednoduchý vztah $s = \varphi r$.

Př. 1: Navrhni způsoby, jak ověřit, zda je otáčení předmětu rovnoměrné.

- Změříme, jak dlouho trvá jedna otáčka. Pokud pokaždé vyjde stejné číslo, je otáčení rovnoměrné.
- Změříme počet otáček za nějakou dopředu určenou dobu. Pokud za stejnou dobu předmět vykoná vždy stejný počet otáček, je otáčení rovnoměrné.

Předchozí úvahy nejsou zcela přesné, ale použijeme je k zavedení dvou nových veličin, které popisují rovnoměrný pohyb po kružnici:

perioda T : doba potřebná k vykonání jedné otáčky (otočení o $2\pi\text{rad} = 360^\circ$), udává se v sekundách.

frekvence f : počet otáček, které předmět vykoná za 1 sekundu, udává se v hertzech [1Hz].

Př. 2: Urči periodu a frekvenci:

- a) kolotoče, který vykoná jednu otáčku za 4 s,
- b) kotoučové pily, která vykoná za 1 sekundu 20 otáček.

a) kolotoče, který vykoná jednu otáčku za 4 s

Doba jedné otáčky 4 s $\Rightarrow T = 4\text{ s}$.

Za jednu sekundu stihneme pouze $\frac{1}{4}$ otáčky $\Rightarrow f = 0,25\text{ Hz}$.

b) kotoučové pily, která vykoná za 1 sekundu 20 otáček

Za 1 sekundu 20 otáček $\Rightarrow f = 20\text{ Hz}$.

Na jednu otáčku připadne pouze $\frac{1}{20}\text{ s} \Rightarrow T = \frac{1}{20}\text{ s} = 0,05\text{ s}$.

Pedagogická poznámka: Předchozí příklad se zdá být zbytečně lehký, ale ukázalo se, že bez něj je pro většinu žáků následující příklad téměř neřešitelný.

Př. 3: Urči periody a frekvence následujících pohybů:

- a) otáčení Země kolem své osy,

b) otáčení plotny počítačového harddisku rychlostí 7200 ot/min ,

c) otáčení gramofonové desky rychlostí $33\frac{1}{3}$ ot/min .

a) otáčení Země kolem své osy

Země se otočí kolem osy za 24 hodin $\Rightarrow T = 24\text{ h} = 86400\text{ s}$.

frekvence = počet otáček za 1 s

1 otáčka ... 86400 s

f otáček ... 1 s

$$f = \frac{1}{86400} \cdot 1\text{ Hz} = 1,16 \cdot 10^{-5}\text{ Hz} \Rightarrow f = 1,16 \cdot 10^{-5}\text{ Hz}$$

b) otáčení plotny počítačového harddisku rychlostí 7200 ot/min

7200 otáček ... 60 s

1 otáčka ... T

$$T = \frac{60}{7200}\text{ s} = 0,0083\text{ s} \Rightarrow T = 0,0083\text{ s}$$

7200 otáček ... 60 s

f otáček ... 1 s

$$f = \frac{7200}{60}\text{ Hz} = 120\text{ Hz} \Rightarrow f = 120\text{ Hz}$$

c) otáčení gramofonové desky rychlostí $33\frac{1}{3}$ ot/min

$33\frac{1}{3}$ otáčky ... 60 s

1 otáčka ... T

$$T = \frac{60}{33,3}\text{ s} = 1,8\text{ s} \Rightarrow T = 1,8\text{ s}$$

$33\frac{1}{3}$ otáčky ... 60 s

f otáček ... 1 s

$$f = \frac{33,3}{60}\text{ Hz} = 0,5\text{ Hz} \Rightarrow f = 0,56\text{ Hz}$$

Pedagogická poznámka: Samozřejmě není v žádném případě nutné, aby žáci řešili příklady pomocí přímé úměrnosti, důležité je, aby věděli, že k vyřešení příkladu v nejhroším případě stačí trojčlenka a významy termínů perioda a frekvence.

Př. 4: Najdi s pomocí výpočtů předchozích příkladů vztah mezi periodou a frekvencí.

Z příkladů je vidět, že platí $T = \frac{1}{f}$.

Vztah odpovídá i spočteným hodnotám: větší hodnota periody znamená malou hodnotu frekvence a opačně.

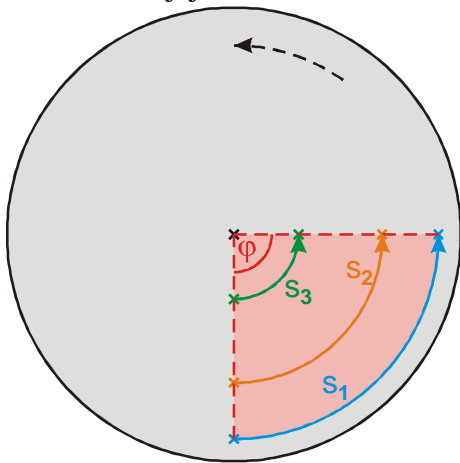
Pro frekvenci a periodu platí vztah $T = \frac{1}{f}$. Platí tedy $1\text{ Hz} = 1\text{ s}^{-1}$.

Kritéria pro rovnoměrnost pohybu po kružnici z úvodu hodiny nejsou zcela správná $\Rightarrow$ poučíme se z minulosti, kdy jsme studovali rovnoměrný pohyb (pohyb, jehož okamžitá rychlost se neměnila), pro který platilo $v = \frac{\Delta s}{\Delta t} = \text{konstanta}$.

Srovnáme si veličiny pro posuvný pohyb a pohyb po kružnici:

posuvný pohyb	pojítko	pohyb po kružnici
dráha s [m]	$s = \varphi r$	úhel φ [rad]

Dráhu jsme nahradili úhlem, protože úhel otočení je stejný pro všechny body na kružnici nezávisle na jejich vzdálenosti od osy.

Z obrázku (i životní zkušenosti) je zřejmé, že i rychlosti pohybu jednotlivých bodů se budou lišit (kvůli rozdílné vzdálenosti od osy se liší dráhy, které během stejné doby body urazily). $\Rightarrow$ Zřejmě by se vyplatilo zavést rychlost, která popisuje změnu úhlu (u všech bodů se mění stejným způsobem) - **úhlovou rychlost** ω .

Př. 5: Na základě analogie s nekrhovým pohybem zformuluj definici úhlové rychlosti. V jakých jednotkách se bude měřit?

$$v = \frac{\Delta s}{\Delta t} = \frac{\text{změna dráhy}}{\text{změna času}} \Rightarrow \omega = \frac{\text{změna úhlu}}{\text{změna času}} = \frac{\Delta \varphi}{\Delta t}$$

$$\text{Jednotka: } \omega = \frac{\Delta \varphi}{\Delta t} = \frac{1 \text{ rad}}{1 \text{ s}} = 1 \text{ rad/s}$$

Rychlost otáčení se udává pomocí úhlové rychlosti: $\omega = \frac{\Delta \varphi}{\Delta t}$. Jednotkou úhlové rychlosti je rad/s.

- Př. 6:** Urči úhlovou rychlost otáčení:
 a) kolotoče, který vykoná jednu otáčku za 4 s,
 b) kotoučové pily, která vykoná za 1 sekundu 20 otáček.

Dosazujeme do vzorce $\omega = \frac{\Delta\varphi}{\Delta t}$:

- a) kolotoč, který vykoná jednu otáčku za 4 s

$$\Delta\varphi = 1 \text{ ot} = 2\pi \text{ rad}, \Delta t = 4 \text{ s}$$

$$\omega = \frac{\Delta\varphi}{\Delta t} = \frac{2\pi}{4} \text{ rad/s} = 1,57 \text{ rad/s}$$

- b) kotoučové pily, která vykoná za 1 sekundu 20 otáček

$$\Delta\varphi = 20 \text{ ot} = 20 \cdot 2\pi \text{ rad} = 40\pi \text{ rad}, \Delta t = 1 \text{ s}$$

$$\omega = \frac{\Delta\varphi}{\Delta t} = \frac{40\pi}{1} \text{ rad/s} = 126 \text{ rad/s}$$

Pedagogická poznámka: Stejně jako u periody a frekvence jsou předchozí příklady důležité pro větší úspěšnost při řešení následujícího příkladu. Občas se objevují i jiné postupy řešení (například u bodu a) v následujícím příkladu žáci počítají hodnoty pro 1 hodinu), většinou se dají využít k demonstraci toho, že všechny správné cesty vedou ke stejnému správnému cíli.

- Př. 7:** Urči úhlovou rychlost:
 a) otáčení Země kolem své osy,
 b) otáčení plotny počítačového harddisku rychlostí 7200 ot/min ,
 c) otáčení gramofonové desky rychlostí $33\frac{1}{3}$ ot/min .

Dosazujeme do vzorce $\omega = \frac{\Delta\varphi}{\Delta t}$.

- a) otáčení Země kolem své osy

$$\Delta\varphi = 1 \text{ ot} = 2\pi \text{ rad}, \Delta t = 24 \text{ h} = 24 \cdot 3600 \text{ s} = 86400 \text{ s}$$

$$\omega = \frac{\Delta\varphi}{\Delta t} = \frac{2\pi}{86400} \text{ rad/s} = 7,27 \cdot 10^{-5} \text{ rad/s}$$

- b) otáčení plotny počítačového harddisku rychlostí 7200 ot/min

$$\Delta\varphi = 7200 \text{ ot} = 14400\pi \text{ rad}, \Delta t = 1 \text{ min} = 60 \text{ s}$$

$$\omega = \frac{\Delta\varphi}{\Delta t} = \frac{14400\pi}{60} \text{ rad/s} = 754 \text{ rad/s}$$

- c) otáčení gramofonové desky rychlostí $33\frac{1}{3}$ ot/min

$$\Delta\varphi = 33\frac{1}{3} \text{ ot} = \frac{100}{3} \text{ ot} = \frac{100}{3} \cdot 2\pi \text{ rad} = \frac{200\pi}{3} \text{ rad}, \Delta t = 1 \text{ min} = 60 \text{ s}$$

$$\omega = \frac{\Delta\varphi}{\Delta t} = \frac{\frac{200\pi}{3}}{60} \text{ rad/s} = 3,49 \text{ rad/s}$$

Př. 8: Rozhodni, jaká veličina se udává v jednotce otáčky/min, a najdi její převodní vztah k základní jednotce této veličiny.

Dvě možnosti:

- otáčky/min : podíl úhlu (změny úhlu) a času $\Rightarrow \frac{\Delta\varphi}{\Delta t} = \omega$ - jde o úhlovou rychlost $\Rightarrow$ základní jednotka rad/s.

$$\text{Převod: } 1 \frac{\text{ot}}{\text{min}} = \frac{2\pi \text{ rad}}{60 \text{ s}} = \frac{\pi}{30} \text{ rad/s.}$$

- otáčky/min : počet otáček za jednotku času $\Rightarrow$ frekvence za nestandardní jednotku času $\Rightarrow$ základní jednotka Hz.

$$\text{Převod: } 1 \frac{\text{ot}}{\text{min}} = \frac{1 \text{ ot}}{60 \text{ s}} = \frac{1}{60} \text{ Hz.}$$

Mezi frekvencí a úhlovou rychlost vlastně není (kromě jednotek) rozdíl, proto bývá úhlová rychlost mnohdy označována jako úhlová frekvence.

Př. 9: Najdi vztah mezi úhlovou rychlostí ω otáčení předmětu a velikostí okamžité rychlosti v bodu, který leží na tomto předmětu ve vzdálenosti r od osy otáčení.

Hledáme pojítka mezi úhlovou a normální veličinou, jedno už máme $s = \varphi r \Rightarrow$ zkusíme jej využít:

$$v = \frac{\Delta s}{\Delta t} = \frac{s_2 - s_1}{\Delta t} = \frac{\varphi_2 r - \varphi_1 r}{\Delta t} = \frac{(\varphi_2 - \varphi_1) r}{\Delta t} = \frac{\Delta\varphi}{\Delta t} r = \omega \cdot r$$

Shrnutí: Všechny body na otáčejícím se předmětu se pohybují se stejnou úhlovou rychlostí. Jejich obvodové rychlosti závisí na vzdálenosti od středu otáčení, a proto se liší.